կրկին փոթորիկ մը կը փրթի Վայոց ձորի դլխուն· այս անդամ Սելճուք Թուրքեր կ'արշաւեն դէպի Սիւնիք, անոնք կու դան կը պաշարեն Բեղուայ բերդը, եւ 1166ին, երկար կռիւներէ ետք՝ կը դրաւեն: Ելլակուղ ամիրան յաղթանակով՝ Գեղի բերդ կը մտնէ· «Ի սոյն ժամանակս առան եւ մնացեալ դղեակք Կապանին յայլազդիս, Գրհամ, եւ Գեղի, եւ Կաքաւաբերդ»[7]:

Այս շրջանէն բաւական ժամանակ մը ետք՝ ինչ որ կ'երեւի Գեղի բերդը կրկին կ'անցնի Հայերուն ձեռքը, այնպէս որ Իւանէ Աթաբէկ՝ Զալալէտտինի արշաւանքներու ժամանակ՝ 60·000 զօրքերով կը կռուի անոր դէմ, բայց դժբախտաբար կը յաղթուի 1224ին՝ և հազիւ կրնայ ինքզինքը Գեղիի բերդը ձգել ու ազատիլ· «Աթաբէկն Իւանէ հազիւ տասն արամբ զերծեալ անկանի յամուրն Գեղի···»[8]:

Այս թուականէն ետք (1224), այլեւս Գեղի բերդը չի յիշուիր մեր պատմութեան մէջ: Սակայն ԺԳ· դարուն վերջերը գրուած յիշատակարանի մը մէջ կը կարդանք· «Որ է աշխարհին Այրարատեան ի դաւառին Դուին քաղաքի, մերձ առ զղեկին Բեղաղոյ, որ վերահայի ի դեան Ազատ···»[9]: Հոս յիշատակագիրը Գեղի բերդի դիրքին մասին մանրամասնութիւն կու տայ, տեղագրելով զայն Դուինէն ոչ շատ հեռու, Ազատ գետի վերայ, գուցէ անոր ակնաղբիւրին մօտերը: Գեղի բերդը մօտիկ ըլլալով Դուինի (արաբական իշխանութեան կեդրոն), ուրկէ բանակները կը մեկնէին դէպի հիւսիս, բնականաբար ամէնէն աւելի պէտք է ենթակայ եղած ըլլայ Արաբներու արշաւանքին եւ կողոպուտներուն: Ահա թէ ինչո՞ւ Գեղի բերդին բնակիչները կը ստիպուին թողուլ եւ հեռանալ այդ շրջանէն:

ԲԵՐԴԻՆ ՆԵՐԿԱՑ ՎԻՃԱԿԸ

Բերդին ներկայ վիճակին մասին, իրական նկարագրութիւն մը կու տայ մեզի Գարեգին Կթղ· Յովսէփեան, որմէ առնելով կը դնենք հոս քանի մը մանրամասնութիւններ· «Վանստանից մի քանի վերստ դէպի արեւելք, բարձր ժայռերի դլխին՝ երեւում է Բեղուայ անմատչելի բերդը, այժմ Ղալատիպի կոչուած···: Ճանապարհը բարձրանում է ուղղահայեաց ժայռերի տակով, սարսափ ազդելով անցորդին· բերդը դտնուում է լերան հիւսիս-արեւելեան անկիւնում· այդ կողմից էլ նա պատուած է հաստ պարսպով եւ բուրդերով, միակ մատչելի կողմը···: Հիւսիսային բուրդերի թիւը ութ է, նրանց բարձրութիւնը տաս մեդրից աւելի· բուրդերից ոմանք՝ ներքեւում նախասենեակներ ունին, հաւանօրէն զօրքի համար, իսկ մէջը բոլորակ սենեակ, Անիի նման, որ քանդուած է այժմ, թուով քիչ եւ փոքր լուսամուտներով: Բերդի հիւսիսային անկիւնում, դարբասի մօտ, մի վիմափոր եկեղեցի կայ՝ վէմ քարով, դրան ճակատին խաչ: Բերդի արեւմտեան կողմն էր միջնաբերդը, որի երեք սենեակները նկատելի են, իսկ չորրորդի մէջ երկու հոր կայ ու կրով շինած եւ երեսը ծեփած: Պարիսպը շինուած է սրբատաշ, գորշ եւ կարմրաւուն քարերով, յիշեցնելով Անիի պարիսպները կամ Հաւուց Թառի Ամենափրկիչ վանքը: Այդ մասն, ուրեմն, ԺԲ· դարու վերջից կամ ԺԳ·ի սկզբից աւելի հին լինել չի կարող»[10]:

Սովետ· Հայաստանի քարտէսին վրայ բերդին տեղն ու դոյութիւնը նշուած չըլլալը՝ զարմանք կ'ազդէ մեզի, մինչ ուրիշ բերդեր, ինչպէս Եղեղնաձորի, Ալագեազի, նկատի առնուած են եւ տեղագրուած, թէեւ միայն իրենց աւերակներու մէջ գոյութիւն ունենան:

Հ· ՄԻՐԱՑԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

7· ՎԱՐԴԱՆ ՊԱՏՄԻՉ, Հաւաքումն պատմութեան, Վենետիկ, 1862, էջ 128:

8· ՅԱԿՈԲԵԱՆ Բ· Ա·, Մանր ժամանակագրութիւններ, Ա· հտ·, Երեւան, 1956, էջ 39:

9· Հմմտ· ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ԳԱՐ· ԿԹՂ·, Խաղբակեանք, Ա·, էջ 70: – Յիշատակարանք ձեռագրաց, Անթիլիաս, 1951, էջ 653:

10· Հմմտ· ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ԳԱՐ· ԿԹՂ·, Խաղբակեանք, Ա· հտ·, Վաղարշապատ, 1928, էջ 65:

ՁԵՌԱԳԻՐ ՇԱՐԱԿՆՈՑՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

(Շար· տե՛ս «Բազմավէպ», 1969, Բ· 8–10, էջ 193)

ԿԱՆՈՆ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ

Ընդարձակ յօդուածով ցոյց տուած ենք որ ապաշխարութեան բնոյթ ունէին միայն ողորմեաները, թերեւս նաեւ Հարցեալ: Ցինանց շարականները, զլխաւորաբար հարցերն ու տէր յերկնիցները, փառաբանական չեշտ մը կը կրեն: Ցինանց կանոնները բաղկացած են հարցերէ, ողորմեաներէ, տէր յերկնիցներէ· նախապէս տեսանք թէ ի՛նչպէս ութ ձայներու կարգով առանձին հաւաքուած են «Մեծակարգով առանձին հաւաքուած են «Մեծակարգով առանձին հաւաքուած են «Մեծակարգով յարութեան»· յաջորդաբար պիտուսցէք յարութեան»· յաջորդաբար պիտի տեսնենք թէ շարակնոցի վերջաւորութեան կան «Օրհնութիւնք յարութեան»: Թեան կան «Օրհնութիւնք յարութեան»: Կը պակսին յատուկ շարականներ համբարձի համար:

Յարութեան կանոնին հարցերը թիւով 42 են· նոյնքան են նաեւ ողորմեա շարականները, մինչ տէր յերկնիցները՝ 51: Իւրաքանչիւր ձայնի համար, ԱՁ–ԴԿ, ունինք անհաւասար թիւով կանոններ, այսպէս՝ ԴՁ ունի եօթը կանոն, ԲՁ, ԴԿ՝ վեցական, ԱՁ, ԱԿ, ԲԿ, ԳՁ՝ հինգական, ԳԿ՝ երեք: Ցինանց 42 հարցերուն միջանկեալ կը հանդիպին զանազան տօներ, որոնք ունին իրենց յատուկ կանոնները: Այսպէս Զատիկին յաջորդող Երկուշաբթին (Մեռելոց) կը կատարուի Հանգստեան ԱՁ հարցը «Օրհնեալ ես դու Քրիստեան ԱՁ հարցը «Օրհնեալ ես դու Քրիստոս»· նոյն Շաբաթ օրը՝ Յովհաննու Մկրտչի գլխատման տօնը ունի յատուկ կանոն մը, ու յաջորդաբար երկրորդ Զորեքշաբթին՝ Աստուածածնի Աւետման տօնը, երրորդ Կիրակին՝ Աշխարհամատրան, հինգերորդ Կիրակին՝ Երեւման Խաչին, վեցերորդ Հինգշաբթին՝ Համբարձման, եւ հուսկ Կրկին Ծաղկազարդի կանոնները՝ շատ հին ժամանակներէ ի վեր ունին իրենց յատուկ կանոնները, որոնցմով կը լրանան Ցինանց 49 օրերը, ու յիսներորդ օրը կը սկսի Պենտակոստէն:

Անցնինք աւելի մանրամասն քննութեան:

Գրեթէ բոլոր ձեռագիր շարակնոցներու մէջ, Ցինանց առաջին շաբթուան պատկերը հետեւեալն է·

Ա· Կանոն Զատկի· Այսօր յարեաւ·

Բ· հ· Որ եկիր ի փրկութիւն·

Գ· Բշ· Մեռելոց· Հ· ԱՁ հանգստեան·

Դ· հ· Պայծառացիր եկեղեցի·

Ե· հ· Օրհնեալ ես Տէր Աստուած·

Զ· հ· Ընդ երիս մանկունսն·

Է· հ· Լոյսդ որ ի հրեղէն·

Ը· Գլխատումն Յովհ· Մկրտչի·

Ծանօթ է մեզի որ Զատկի կանոնը «Այսօր յարեաւ ի մեռելոց» իր սարքով, յօրինած է Ներսէս Լամբրոնացի, որմէ առաջ շատ հաւանաբար կը կիրարկուէր Ցինանց շարականներու առաջին հարցը ԱՁ· «Որ եկիր ի փրկութիւն»: Լամբրո-

© National Library of Armenia

ՀԵԹՈՒՄԻ ՇԱՐԱԿՆՈՑ· ԿԱՆՈՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՃՐԱԳԱՎՈՅՑԻ:
Մատենադարան Ս· Ղազարու, Ձեռ· թ· 29, թղ· 11 (բնական մեծութիւն):

նացիի հիւսած կանոնը անցնելով շարակնոցէն ներս, չէ ընդած նախկին կանոնը, ինչպէս պատահած է ուրիշ կանոններու· այսպէս ունեցած ենք երկու կանոն, որոնք կը կանխեն մեռելոց Երկուշաբթին[14]: Ունինք հին կարգաւորութեամբ երկու շարակնոցներ, թիւ 97, 500, ուր կը պակսի Լամբրոնացիի յօրինած զատկական կանոնը, ու «Որ եկիր ի փրկութիւն» հարցին իրը խորագիր կը դնեն «Կանոն Քրիստոսի եւ կենսաբեր յարութեանն Քրիստոսի»· յետագայ դարու բազմաթիւ ձեռագիրներու մէջ պահպանուած է այս հնագիրներու մէջ պահպանուած է այս հնագոյն խորագիրը, որ կը յաջորդէ Զատկի նոր կանոնին: ԺԴ· դարու շարակնոց մը, թիւ 925, չունի Լամբրոնացիի յօրինած կանոնը բուն իր տեղը· ձեռագիրին դրիչը պահած է հին կարգաւորութիւնը, ու շարակնոցին վերջաւորութեան միայն օրինակած է նորամուտ կանոնները, այսինքն՝ «Կանոն պասէքին Այսօր յարեաւ ի մեռելոց», «Տեառն Ներսիսի ասացեալ ի նոր կիւրակէն· Նորոգեալ կղզիք», «Նոն երկրորդ Ծաղկազարդին· Մեծահրաշ այս խորհուրդ», Պենտակոստէի Բ.-է· օրերու կանոնները, Յովհաննու Մկրտչի «Արեգակն արդարութեան» շարականը, Աստուածածնի ծննդեան «Որ նախիմաց իմաստութեամբ», Վարդավառի Բ.-Գ· օրերու կանոնները, եւ հուսկ Լուսաւորչի «Այսօր զուարճացեալ ցնծայ» (Ա.-Բ) շարականը:

Ցիշեցինք արդէն թէ Ցինանց կանոնները ունին իրենց յատուկ օրինութիւնները, զետեղուած շարակնոցին վերջաւորութեան· սակայն Ցինանց առաջին շարաթեան· սակայն Ցինանց առաջին շարաթը՝ 1287ին օրինակուած տօնացոյցին համաձայն «զյարութեան տէր յերկնից-ներն ասա աւրհնութիւն»: Նմանապէս ձեռագիր շարակնոցները չեն նշանակեր Ցինանց իւրաքանչիւր կանոնի յատուկ մեծացուցէ շարական, բացի առաջին շարաթէն, որու կարգը կը համապատասխանէ ներկայ տպագիր շարակնոցի մեծացուցէներուն[15]:

Հետաքրքրական մանրամասնութիւն-ներ կան Ցինանց երկրորդ շաբթուան կանոններուն մէջ: Ձեռագիր շարակնոցները, բացի երկու հնագոյն օրինակներէն, երկրորդ շաբթուան կանոնները կը բաժնեն հետեւեալ կերպով·

Ա· Կանոն Նոր Կիրակէին· Նորոգեալ կըզ-
Բ· h· Որ եկիր ի փրկութիւն· [ղիք·
Գ· h· Որ վասն մերոյ փրկութեան·
Դ· h· Անսկիզբն Բանըդ մարմնացար·
Ե· Յայս չորեքշաբթին աւետեաց հարցն
Զ· h· Որ յաթոռ փառաց նստիս· [ասա·
Է· h· Անեղանելիդ Աստուած իջեր·
Ը· h· Որ ի յերկնից իջեր·
Թ· Աչխարհամատրան· h Երկրպագեմք·

Ինչպէս Զատկի կանոնը, նոյնպէս Նոր Կիւրակէի (հին ձեռագիրներէ կոչուած նաեւ կրկին զատիկ) կանոնը, յօրինած է Ներսէս Լամբրոնացի: Ս· Ղազարի հնագոյն տօնացոյցը, գրուած 1287ին, էի ճանչնար Ներսէս Շնորհալիի ու Լամբրոնացիի կանոնները, ու Նոր Կիւրակէի համար նշանակած է «h· Որ եկիր ի փրկութիւն»: Լամբրոնացիի «Նորոգեալ կղզիք» շարականը իր սարքով անցած է շարակնոցէն ներս ու զետեղուած Նոր Կիրակիի հնագոյն «Որ եկիր ի փրկութիւն» կանոնէն առաջ, չէ ընդած զայն, որով ութ օրերու համար ունեցած ենք ինը կանոններ, մին կամ միւսը անշուշտ մատնելով անգործածութեան:

Աւետումի կանոնին մասին խօսած առենիս, ակնարկեցինք զոյգ կանոններու զոյութեան· երկրորդ համառօտ եւ հնագոյն կանոնը, ձեռագիրներու խորագիրներուն համաձայն, կ'երգուէր Զատկի երկրորդ Զորեքշաբթին, մանաւանդ

14· Տպագիր շարակնոցներու մէջ անիմաստ ըլլալով պահել երկու զատկական կանոն, երկրորդ եւ հնագոյն կանոնը փոխադրուած է Հոգեգալստեան յաջորդող երրորդ Կիրակին· հմմտ· Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Վենետիկ, 1898, էջ 854–855:

15· Կարգաւորութիւն հասրկ· աղօթից, անդ, էջ 131, 545–557:

© National Library of Armenia

թէ Հեթում թագաւորի շարակնոցը հո՛ս է որ օրինակած է ամբողջութեամբ կանոնին երկրորդ պատկերը։ Ա՛յս պէտք է ըլլայ հինն ու աւանդականը, որ ժամանակի ընթացքին մոռացութեան մատնուած է, ու կանոնը անցած է պարականոն շարականներու կարգին։ Տպագիր շարակնոցն ալ դուրս ձգած է ոչ միայն կանոնը՝ այլ նաեւ խորագիրը եւ «Որ եկիր ի փրկութիւն» հարցը փոխադրելով Նոր Կիրակիի յաջորդող Երկուշաբթին, ութ օրերու համար կազմուած են ութ կանոններ։

Աշխարհամատրան կանոնը թէեւ կը հանդիպի Ցինանց մէջ, սակայն Ցինանց 42 կանոններէն տարբեր կանոն մըն է։ Ս· Ղազարի հնագոյն շարակնոցը, Ցինանց 42 հարցերը կ՝օրինակէ իրարու ետեւէ, առանց միջանկեալ նշանակելու որեւէ տօն· Աշխարհամատրան ԳՁ կանոնը՝ օրինակած է Ցինանց յաջորդող Համբարձման, Պենտակոստէի և Յովհաննու Կարապետի կանոններէն ետք։ Թիւ 500 շարակնոցը՝ Ցինանց կանոններու մէջ կը նշանակէ «Աշխարհամատրան իւր կարգով» խորագիրը, ու զանոնը օրինակած է թիւ 97ի նման՝ յետ Յովհաննու Կարապետի կանոնին։ Սակայն շարակնոցի վերջնական խմբագրութեան ատեն, Աշխարհամատրան կանոնը գրաւած է իր տեղը, Ցինանց երկրորդ Կիրակին, ու մնացած է հոն։

Աշխարհամատրան կանոնի մասին ըրած դիտողութիւններս՝ կրնանք ընել նաեւ Յովհաննու Կարապետի կանոնին համար, որու տօնը կը կատարուի Ցինանց առաջին Շաբաթ օրը։

Ցինանց յաջորդող հինգ շաբաթներուն մէջ կը հանդիպին երեք արտաքոյ կարգի կանոններ· Երեւման խաչի, Համբարձման եւ Երկրորդ Ծաղկազարդի։

Հինգերորդ Կիրակին, առանց բացառութեան, ձեռագիր շարակնոցները կը յատկացնեն Երեւման Խաչի յիշատակին, սակայն կը գտնուի լոկ «Ցայս Կիւրակէս երեւման սուրբ խաչին տաւնեա» խորագրով, առանց օրինակելու բուն կանոնը։ ԺԴ· կամ ԺԵ· դարու շարակնոց մը միայն, թիւ 1046, նշանակած է կանոնին առաջին բառերը «Այսաւր ընդ ամպս», որ կը համապատասխանէ խաչի երրորդ օրուան կանոնին։

Համբարձման կանոնը կը վերագրուի Ներսէս Լամբրոնացիի, նոյն տօնին առիթով գրած ճառին հետ նմանակցութիւններ ունենալուն համար։ Հետեւելով ձեռագիրներու՝ դժուար է ընդունիլ այս կարծիքը հետեւեալ պատճառով։ Նախ դժուար է հաւատալ որ մինչեւ Ներսէս Լամբրոնացին՝ ունեցած չըլլանք յատուկ կանոն մը՝ Համբարձումի նման մեծ տէրունական տօնի մը, եւ կամ ունեցած ըլլանք՝ ու Լամբրոնացիի նոր կանոն մը յօրինելէն ետք՝ ամբողջովին անհետացած ըլլայ հինը նաեւ հին տօնացոյցներու եւ շարակնոցներու մէջէն։ Ս· Ղազարի հնագոյն շարակնոցները, որ բացարձակապէս չունին Զատկի, Նոր Կիրակիի Լամբրոնացիի յօրինած կանոնները, ունին Համբարձման կանոնի բովանդակ պատկերը։ Քիչ առաջ տեսանք ԺԴ· դարու շարակնոցի մը մէջ, թիւ 925, ձեռագրին յաւելուածին մէջ օրինակուած նոյն ձեռագիրին գիրով, նորամուտ կանոնները, որոնց մէջ էին Լամբրոնացիի յօրինածները՝ առանց Համբարձման կանոնին, որու բովանդակ պատկերը զետեղուած է Ցինանց կանոններու մէջ բուն իր տեղը։ Արդեօք հարցը լուծուած կարելի՞ է համարիլ՝ ըսելով թէ Լամբրոնացիի գրած շարականներն ալ երկու խմբագրութեամբ մտած են շարակնոցէն ներս, նախ Համբարձման կանոնը, ու յաջորդաբար միւս երկուքը։

Երկրորդ Ծաղկազարդի կանոնի մասին կատարեցինք մեր անդրադարձութիւնները, երբ խօսեցանք Ծաղկազարդի կանոնի մասին։

Ցինանց կանոններուն կը յաջորդէ Պենտակոստէինը, որ ներկայիս կը տօնուի եօթը օր՝ իրենց յատուկ կանոններով։ Վանական վարդապետ, որ ապրած է Շնորհալիէ մէկ դար վերջ, հարց կը դնէ ըսելով· «Հոգւոյն գալստեան Ը·աւրէքն ընդէ՞ր ոչ առնեմք որպէս այլազգիքն»· հարցումին կը պատասխանէ ըսելով· «Ընթերցուածն մին աւուր է կարդած, Աստուածարան մի ճառ է ասացեալ, զի մի աւր է տաւնն, մին աւուր է շարականն»[16]։

Շարականներու հեղինակներու մասին մեզի հասած ցուցակներու հնագոյնը՝ կը պատկանի ԺԳ· դարուն, կատարուած Սարգիս երէցի խմբագրութեամբ[17], ուր Ներսէս Շնորհալիի ընծայուած շարականներու կարգին կը կարդանք· «Եւ զՀոգւոյն գալստեան Բ·–է· օրերու կարգին կը կարդանք· «Եւ զՀոգւոյն սրբոյ գալստեան վեց աւուրն»։ Ցաւոյն սրբոյ գալստեան վեց աւուրն։ Ջորդ դարուն Գրիգոր Տաթեւացին ալ կատարած է խմբագրութիւն մը շարականներու հեղինակներուն, ուր Շնորհալի հայրապետին կը վերագրէ «Եւ զՀոգւոյն գալստեան Դ· պատկերն»[18], այսինքն չորս օրուան կանոններ։ Ցաջորդ դարերու կատարուած խմբագրութիւնները, անանուն կամ Առաքել Սիւնեցիի խմբագրութիւնը, կը կրկնեն այս երկու կարծիքներէն մէկը կամ միւսը։ Հակառակ որ Ն· Շնորհալիով ընդհանրացած պէտք էր ըլլալ Հոգեգալստեան տօնը՝ եօթը օր կատարելու սովորութիւնը, սակայն անկարելի չէ որ զանազան դաւառներու մէջ ծաւալած չըլլայ ան, որով ճշդրիտ ըլլայ Վանական վարդապետի տուած պատասխանը, որովհետեւ մենք ալ նոյն եզրակացութեան կը հասնինք հետեւելով ձեռագիրներու տուեալներով։ Մեր հնագոյն երեք շարակնոցները, թիւ 97, 500, 925, գրուած ԺԳ· դարուն, լռելեայն կը բացատրեն եւ ԺԴ· դարուն, լռելեայն կը բացատրեն մեզի կանոնիս կրած յեղաշրջումը։ Ձեռագիրներէն առաջինը, ունի Հոգեգալստեան առաջին օրուան կանոնը, իսկ յաջորդ Բ·–է· օրերու կանոններուն եւ ոչ իսկ հետքը կը նշմարուի։ Նոյն կազմը ունի նաեւ երկրորդ ձեռագիրը, ուր ԺԶ թերթը կ՝աւարտի Պենտակոստէի առաջին օրուան կանոնով, եւ ստորեւ գրուած մէկ տող յիշատակագրութիւն մը «Զմայցառուտ գրողս աղաչեմ յիշել ի Տէր, ով եղբայր», եւ յաջորդ ԺԷ թերթը կը սկսի Յովհաննու Մկրտչի կանոնով։ ԺԶ·–ԺԷ· դարու ձեռագիր նորոգողը մանր նոտրգիրով օրինակած է Պենտակոստէի Բ·–է· օրերու կանոնները եւ զետեղած ԺԶ–ԺԷ թերթերուն միջեւ ու կազմած, նշան՝ որ նախագաղափար օրինակին մէջ կը պակսէին։ Երրորդ ձեռագիրին մէջ դեռ աւելի բացայայտ է Բ·–է· օրերու կանոններուն եկամուտ ըլլալը, որովհետեւ ձեռագիրին գրիչը օրինակած է Պենտակոստէի առաջին օրուան կանոնը եւ ձեռագիրին վերջաւորութեան, յաւելուածին մէջ միայն օրինակած է շարակնոցի եկամուտ կանոնները, որոնց շարքին է նաեւ Հոգեգալստեան Բ·–է· օրերու կանոնները։

Արդ այս ամէնէն կարելի է եզրակացնել հետեւեալը· Շնորհալի հայրապետէ առաջ գոյութիւն ունեցած է Պենտակոստէի միայն առաջին օրուան կանոնը, ու Շնորհալի հայրապետ հեղինակն է երկրորդ եւ յաջորդ օրերու կանոններուն։ ԺԳ· դարուն երբ կազմուած է շարակնոցը եւ ըստացած իր վերջին ձեւը, որոնց հնագոյն նմոյշներէն մէկն է Ս· Ղազարի ձեռագիրներէն 1286ին օրինակուած շարակնոցը, Հոգեգալստեան համար եօթը կանոններ որդեգրուած են։

Վերեւ յիշուած Սարգիս երէցի վկայութենէն աւելի արժանահաւատ է գուցէ Գրիգոր Տաթեւացիի վկայութիւնը, որովհետեւ մինչ Սարգիս՝ Շնորհալիի կ՝ընծայէ Պենտակոստէի վեց օրերու կանոնները, Տաթեւացի կը վերագրէ «զՀոգւոյն գալստեան Դ· պատկերն»։ Տաթեւացիի «Դ· պատկերն» բացատրութիւնը պէտք է հասկնալ Բ, Գ, Դ, Ե օրերու կանոններուն համար։ Մեր մատենադարանի 1438ին օրինակուած տօնացոյցը, ու յաջորդաբար ուրիշ տօնացոյցներ, կը բացատրեն թէ ի՛նչ ոճով պէտք է տօնել Պենտակոստէի ութօրէքը· տրուած լուսաբանութիւնը լիուլի կը յստակէ Տաթեւացիի «Դ· Պատկերն» բացատրութիւնը· «Խրատք Տեառն Ներսիսի Հայոց կաթո-

16· Ձեռ· Ս· Ղազարի, թիւ 1244, էջ 535–536։

17· ԱՆԱՍԵԱՆ ՅԱԿՈԲ Ս·, Մատենագիտական դնագրեր եւ ձեռագրացուցակներ (Առանձնատիպ «Հայկ· Մատենագիտութեան» Ա· հատորից), Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրա· 1959, էջ 29։

18· Անդ, էջ 30–31։

© National Library of Armenia

ղիկոսի··· զոր կարդեաց Ը· աւր տաւն դալստեանն սուրբ Հոգւոյն, որպէս ամենայն քրիստոնէից, շարականաւք եւ ընթերցուածովք· եւ առաւել վասն չճանաչելոյ ուսումնասիրաց, Դ· աւուր միայն զշարականս արար, զի յորժամ վճարի՝ ի նոյն կրկնեսցեն մինչեւ ի լրումն Ը· աւրէիցն»· այսինքն յետ աւարտելու Ե· օրը՝ Զ, Է, Ը օրերը կատարել Բ, Գ, եւ Դ օրերու կանոնները: Եւ իրապէս նոյն տօնացոյցը հետեւեալ կերպով բաժնած է Պենտակոստէի ութօրէքի կանոնները·

Ա· օր· Երրորդութիւն անբաժանելի·

Բ· օր· Նոյն եւ նման Հօր·

Գ· օր· Այսօր երկնայինքն·

Դ· օր· Արեգակն արդարութեան·

Ե· օր· Զանկղբնարար բղխումն·

Զ· օր· Նոյն եւ նման Հօր·

Է· օր· Այսօր երկնայինքն·

Ը· օր· Արեգակն արդարութեան·

Տօնացոյցներու աւանդած կարգով, այսինքն՝ միայն Ա.–Ե· օրուան կանոնով՝ շարակնոց մը ունինք մեր ձեռքերուն մէջ, գրուած 1476ին, ուր զանց եղած են Զ· եւ Է· օրերու կանոնները, ու Է· օրուան յատուկ «Հոգին սուրբ էր միշտ» համբարձի շարականը օրինակուած է Ե· օրուան կանոնէն վերջ: Դիտելի է նաեւ որ 1462ի եւ 1464ի օրինակուած շարակնոցները Պենտակոստէի եօթը օրուան կանոններէն դուրս ձգած են Զ· և Է· օրերու հարցերը: Ինքնաբերաբար հարց մը կը ծագի· եթէ իրապէս Շնորհալին է հեղինակը Բ.–Ե· օրերու կանոններուն, ո՞վ է Զ· եւ Է· օրերու կանոնները յօրինողը: Մեր կարծիքով դժուար է վերջնական պատասխան մը տալ, որովհետեւ անկարելի չէ որ երկու աւանդութիւններն ալ ունենան իրենց դրական կողմերը· եթէ հաստատենք թէ Շնորհալիին են Բ.–Է· օրերու կանոնները, իբր ապացոյց ունինք 1286ի հնագոյն շարակնոցը, որու կը հետեւին այնքան թիւով շարակնոցներ, որոնք ունին Հոգեգալստեան եօթը օրուան կանոնները միասին· եթէ Շնորհալին ճանչնանք հեղինակը Բ.–Ե· օրերու կանոններուն, ունինք ապացոյց տօնացոյցներու աւանդածը: Տրամաբանական է ըսելը թէ Զ· եւ Է· օրերու կանոնները՝ Շնորհալիէ տարբեր անձ մը գրած ըլլալով հանդերձ՝ ունին Դ.–Ե· օրուան կանոններու չափ հնութիւն մը: Բայց դեռ նորանոր ու աւելի բացայայտ աղբիւրներու կը կարօտինք՝ լուսաբանելու համար այդ հարցը:

Ձեռագիր շարակնոցներու մէջ Հոգեգալստեան եօթը օրուան կանոններէն միայն առաջին օրուան կանոնն է որ ունի իրեն յատուկ մեծացուցէ շարականը· «Այսօր ը նոր ժողովուրդք»· յաջորդ օրերուն համար չեն նշանակուած, շատ մը ձեռագիրներ ունին պարականոն մեծացուցէներ Բ, Գ, Դ օրերուն համար, որոնք տեսած ու հրատարակած է Սահակ Վրդ· Ամատունի (Ամա· 106–7): Ժէ· դարու երեք շարակնոցներ, թիւ 433, 773, 1441, ունին երկու անտիպ մեծացուցէներ՝ Ե· եւ Է· օրերուն համար· «Հողմն Հոգւոյն Աստուածածին» եւ «Անհուն աներբն սուրբ Հոգի»:

Հոգեգալստեան յաջորդող Կիրակին, տօնացոյցներու համաձայն ապատ ձրդուած է տօնել կամ ոչ՝ Հոգեգալստեան ութերորդ օրը, ու նշանակած է Դ· օրուան կանոնը «Արեգակն արդարութեան» իր ամբողջ սարքով: Եւ ապա կ'աւելցնեն· «Իսկ եթէ այս Ը· աւրս տաւն չառնես, զու Եղիայի պահոցս սկիզբն արա ապաշխարութեան» (Ձեռ· թիւ 686): Գրիգոր Անաւարզեցիի օրով, Հոգեգալստեան յաջորդ Կիրակին՝ յատկացուած էր «Տօն սուրբ Երրորդութեան», ու նոյն հայրապետը յօրինած է օրուան կանոնին բովանդակ պատկերը, որու սկզբնատառերը կը ձեւացնեն Յոհաննէս որ էր արքայն Խընդրեաց· (Ամա· 108–111): Այս կանոնը իր ամբողջութեամբ մնացած է կիլիկեան շարակնոցներուն մէջ, եւ շատ հաղուագիւտ կերպով անցած է բնիկ հայկական շարակնոցէն ներս· այսպէս՝ այս կանոնը

որդեդրած է Հեթումի շարակնոցը «Ցայս կիւրակէս սրբոյ Երրորդութեան տաւնեա» խորագիրով, եւ ապա ԺԴ· դարու երիչ շարակնոց մը, թիւ 1487, որ կը բացատրէ նաեւ տօնին պատճառը· «Կատարէ նաեւ տօնին պատճառը· «Կատարեցարեալ նաեւ տօնին պատճառը· «Կատարեցարեալ նոն սուրբ Երրորդութեան··· ութերորդ նոն սուրբ Երրորդութեան, զի ամենայն աւուր Հոգւոյն զալստեան, զի ամենայն աւուր Հոգւոյն է աւր տաւնեն ըստ է արարդ Հոգւոյն է աւր տաւնեն ըստ է արարդ փիսական շնորհաց, եւ յութն Լաղինք սուրբ Երրորդութեանն եւ Ցոյնք ամենայն սրբոց»: Ինչպէս յայտնի է խորագիրէն, ու դեռ աւելի լաւն տօնացոյցէն, Երրորդութեան տօնը ծանօթ չէ հայ աւանդութեան, մանաւանդ թէ պիտի համարձակինք ըսել թէ հակառակ է հայ հոգիին, եւ այս պատճառով իսկ մեր յիշած զոյգ ձեռագիրներուն մէջէն կտրուած են Երրորդութեան կանոնը պարունակող թուղթերը, ու մնացած են կանոնին միայն ըսկիզբն ու վերջը:

ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Հոգեգալստեան ութօրէքի եւ Վարդավառի տօներուն միջեւ ձեռագիր շարակնոցները՝ ունին սուրբերու յատուկ կանոնները՝ ունին սուրբերու յատուկ կանոններ եւ շարականներ: Այսպէս՝ Յովհաննու Մկրտչի երկու կանոն, Գրիգոր Լուսաւորչի, Որդւոց եւ Թոռանց, Ներսէս հայրապետի ու Հռիփսիմեանց կանոններ· կան հուսկ զոյգ շարականներ Սահակ հայրապետի եւ Սանդուխտ կոյսին:

Յիշուած կանոններն ու շարականները չունին նոյն հնութիւնը· աւանդութիւնը Յովհաննու ծննդեան կանոնը կ'ընծայէ Գրիգոր Սկեւռացիի եւ Ներսէս Շնորհալիի, Որդւոց եւ Թոռանց կանոնը՝ Լամբրոնացիի, Ս· Ներսէսի կանոնը՝ Յովհաննէս Երզնկացիի: Եթէ համեմատութիւն մը ընելու ըլլանք բոլոր ձեռագիրներու, սկսեալ 1286ի գրուած օրինակին, եւ Ս· Դաղարի հնագոյն թիւ 97 շարակնոցին միջեւ, պիտի տեսնենք որ վերեւ յիշուած հեղինակներու շարականներէն եւ ոչ մէկը կը գտնուի ԺԳ· դարու հնագոյն շարակնոցին մէջ·

Ձեռ· թիւ 97

Կանոն Յովհաննու Կարապետին
Կանոն Գրիգորի Լուսաւորչին
Կանոն Հռիփսիմեանց կուսանաց
Շարական Սանդխտոյ կուսին

Խմբագրուած շարակնոցներ

Կանոն ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի
Կանոն Յովհաննու Կարապետին
Կանոն Գրիգորի Լուսաւորչին
Կանոն Որդւոց եւ Թոռանց
Կանոն Ներսիսի հայրապետին
Շարական սրբոյն Սահակայ
Կանոն Հռիփսիմեանց կուսանաց
Շարական Սանդխտոյ կուսին

Այս է ահա Շնորհալիէ վերջ խմբագրուած շարակնոցի կանոններու շարքը· հաղուագիւտ շարակնոցներ են որ կանոններուն միջանկեալ կ'անցընեն Մանկանցն Բեթղեհեմի կանոնը:

Յովհաննու Մկրտչի զոյգ կանոնները ունին հետեւեալ շարականները·

Կանոն ծննդեան Յովհաննու Մկրտչին

օրհ· Արեգակն արդարութեան (Ա–Բ)
հ· Որ աւետաւոր քում·
ո· Երկնաւոր փեսայ անստուեր·
տ· Այսօր ցնծան հրեշտակք·
մկ· Մարգարէից զերազոյն·
ճշ· Այսօր ցնծայ եկեղեցի·

Այլ կանոն Յովհաննու Մկրտչի

օրհ· Զմարգարէ բարձրելոյն·
հ· Զուարճանայ այսօր·
ո· Ճրագ ճշմարտութեան·
տ· Առաքեալն Աստուծոյ կարապետ·

Յիշեցինք արդէն թէ այս զոյգ կանոններէն առաջինը համեմատաբար աւելի նոր է, և այս պատճառով չենք գտներ թիւ 97, 500, 925 ձեռագիրներուն մէջ, որոնք ինչ ինչ կէտերու մէջ հնագոյն շարակնո-

© National Library of Armenia

ցի մը կարգաւորութեան կը հետեւին։ Բազմաթիւ շարակնոցներ, սկսեալ 1415ի օրինակէն, առաջին կանոնի պատկերին վրայ կ՚աւելցնեն պարականոն մեծացուցէ մը «Որ ի յամսեան վեցերորդի» (Ամս· 112)· իսկ 1325ի շարակնոցէն սկսեալ կարգ մը ձեռագիրներ, կը զեղչեն Յովհաննու ծննդեան կանոնի մանկունքն ու ճաշու շարականը ու կ՚օրինակեն յաջորդ կանոնէն վերջ· այս կարգը ունի ԺԴ· դարու թիւ 925 շարակնոցը, ուր ամենեւին չկայ Յովհաննու ծննդեան կանոնը։

Որդւոց եւ Թոռանց կանոնին մէջ, հետաքրքրական է տեսնել թէ ինչպէս ժամանակի ընթացքին ներս մտած է «Ով գերահրաշ ծաղիկ» շարականը իբր մեծացուցէ։ Մինչեւ 1578 թուականը կանոնս զուրկ է մեծացուցէէ· այդ թուականին է առաջին անգամ որ գրիչը օրինակած է «Ով գերահրաշ» շարականը, առանց խազագրելու, նշան՝ որ այս շարականը նկատուած է իբր անկանոն կամ պարականոն։ 1578էն վերջ աւելի ստէպ կը հանդիպինք այս շարականին՝ նաեւ խմբագրուած։

Ներսէս Հայրապետի կանոնին մէջ պէտք է զանազանել ամբողջ կանոնը եւ «Որ ընտրեցար յԱստուծոյ» մանկունքը, որովհետեւ տարբեր հեղինակներու պատկանելէ աւելի ինքնայատուկ ձեւով մը կը յայտնուին ձեռագիրը շարակնոցներու մէջ։ Ս· Ղազարի հնագոյն շարակնոցներուն մէջ, գրուած Սիս 1286, 1295, 1325 եւայլն տարիներու, շարակնոցի կանոններուն մէջ կը պակսի Ներսէս Հայրապետի կանոնը· օրինակուած է միայն մանկունքը, իսկ կանոնը օրինակուած է աւելի ուշ դարերու ընթացքին, նորոգողին կողմէն՝ ձեռագիրին յաւելուածին մէջ։ 1289–1305 տարիներուն օրինակուած Հեթումի շարակնոցի կանոններուն մէջ անցած է արդէն այս կանոնը, ուր մանկունքը կը կրէ «Տեառն Ներսէսի է՝ ի սուրբն Ներսէս մեծ» խորագիրը։ Հաւանաբար ԺԳ· դարու վերջերը, Յովհաննէս Երզնկացի, որ հեղինակն է կանոնիս, Կիլիկիա զբաղուած ատեն անցուցած է այս կանոնը շարակնոցին մէջ։ Սակայն յաջորդաբար Ս· Ներսէսի կանոնը վերջնականապէս չէ հաստատուած շարակնոցին մէջ, դեռ 1512ի շարակնոցը ունի միայն մանկունքը առանց կանոնին· ԺԶ.–ԺԷ· դարերու շարակնոցներու մէջ է որ պիտի գտնէ իր հաստատուն տեղը։ ԺԵ· դարու շարակնոց մը, թիւ 1674 շարակնոցէն ներս անցընելով հանդերձ այս կանոնը՝ չէ օրինակած մանկունքը։

(Շար· 2)

Հ· ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

ՏԷՐԵԱՆ, ՎԵՐԼԷՆ ԵՒ ՈՒՐԻՇՆԵՐ

Որոշակի կրնանք հաստատել թէ Տէրեան յաճախ Վերլէնեան շունչով բանաստեղծ է։ Ընդհանրապէս ընդունուած է թէ Տէրեան մեծապէս հետաքրքրուած է խորհրդապաշտական նիւթերով ու ձեւերով եւ տարուած անոնցմէ։

Արդարեւ իր նուրբ մելամաղձոտութիւնը, սարսռեցուցիչ երաժշտականութիւնը, ինչպէս նաեւ պարզութիւնը եւ բնականութիւնը երգին, որ առաջին տողերու ընթերցումէն իսկ կը յայտնուին, Վերլէնի քնարերգութեան ինչ ինչ յատկանիշները կը յիշեցնեն։ Իրենց կարգին՝ քննները կը յիշեցնեն։ Իրենց կարգին՝ քննադատները եւ մեկնաբանները, կը ճշտեն այս առընչութիւնը թէ՛ քննական եւ թէ՛ պատմական դեռնի վրայ։ Հ· Վ· Յովհաննիսեան կը հաստատէ թէ Տէրեան «օտար դրականութեան մէջ... սիրեց Վերլէնը մասնաւորապէս»[1]։ Հայկ Պէրպէրեան, «Մթնշաղի անուրջներ»ու բանաստեղծը կ՚որակէ պարզապէս «Վերլէնեան Տէրեանը»[2]։ Յովհաննէս Ղազարեանի համաձայն, 1908–1912ի շրջանին, Տէրեան «կլանուում է նշանաւոր սիմվոլիստների՝ Վերլէնի եւ Պոդլէրի, Բրիւսովի ու Պլոքի ուսումնասիրութեամբ»[3]։

Ուստի կրնանք դնել հետեւեալ հարցը· ընթերցումի առաջին տպաւորութիւնը, քննադատական դիտողութիւնը, կենսագրական տուեալները, աւելի կամ նուազ բանասիրական ի՞նչ հիմ ունին Տէրեանի գործին մէջ։ Տարբեր բառերով, արդեօք ի՛նչ հետքեր կամ ի՛նչ Վերլէնեանի վերյիշումներ կարելի է դրականօրէն գտնել Տէրեանի գործերուն մէջ։

Թէ Տէրեան լաւ կը ճանչնար Վերլէնի (եւ Պոդլէրի) գործերը, ստուգուած իրականութիւն է։ Ա· Իսահակեան իր յուշերէն մէկուն մէջ կը պատմէ թէ 1905ին երիտասարդ Տէրեանը (որ այն ատեն 20 տարեկան էր) առիթը կ՚ունենայ իրեն արտասանելու «Պոդլէրէն, Վերլէնէն, Սոլոկուպէն, Բրիւսովէն»[4] քերթուածներ։ Պոդլէրէն, 1914-15 թուականներուն, Տէրեան կը թարգմանէ քառեակ մը Les phares-էն (եւ 1917ին կը հրատարակէ), ինչպէս նաեւ Petits poèmes en prose-էն[5] կը թարգմանէ 25 ոտանաւորներ· երկար եւ բարդ աշխատանք մը, որ հեղինակը սկսած էր 1906ին[6]։ Եւ արդէն իսկ 1907ին մաերիմ յարաբերութեան մէջ էր Le Spleen de Paris-ի հետ, այնպէս որ նոյն տարուան Յունիսին կը գրէր Օ· Օհանջանեանին «... յոգնել եմ, աներեւակայելի դրենք)։

1· Հ· ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ, վահան Տէրեան, Յառաջաբան, Վենետիկ, Ս· Ղազար, 1956, էջ Զ։

2· **Littérature arménienne,** տես RAYMOND QUENAU, **Histoire des littératures,** հատ· Ա, Encyclopédie de la Pléiade, NRF, Paris, 1955, էջ 801։

3· ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՂԱԶԱՐԵԱՆ, վահան Տէրեան, «Երկեր», Յաւելուած, Հայպետհրատ, Երեւան, 1956, էջ 693 (յաջորդաբար Ե պիտի

4· ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, Ընտիր երկեր, Հայպետհրատ, Երեւան, 1948, էջ 446։

5· Վ· ՊԱՐՏԻԶՈՒՀԻ, վահան Տէրեան, «Երկերի Ժողովածու», Հայպետհրատ, Երեւան, 1963, հատ· III, էջ 199 եւ 588–591, 72–105, 574–580 (յաջորդաբար պիտի գրենք ԵԺ III)։

6· 1916 Յուլիս–Օգոստոսին Տէրեան կը գրէ Խանզադեանի· «... Տասը տարի առաջ եմ սկսել թարգմանութիւնը» (ԵԺ III, էջ 429)։

© National Library of Armenia